

SÕNAHARULDUSI HEINRICH STAHLI TEOSTEST

Külli Habicht ja Külli Prillop

Tartu Ülikool

Kokkuvõte. Artiklis tulevad vaatluse alla 17. sajandi kiriklike teoste tõlkija ja keelenormi kujundaja Heinrich Stahli tekstides kasutatud kaheksa haruldast tüvisõna ja seitse tuletist, mis (1) esinevad tema teostes vaid ühe korra (nn *hapax legomenon*'id), (2) esinevad põhjaceuti kirjakeeles esimest korda just Stahli teostes, (3) ei ole tänapäeva kirjakeeles sellises vormis ja/või tähenduses kasutusel, (4) ei ole otselaenu (alam)saksa keelest. Käsitluse eesmärgiks on välja tuua Stahli haruldast sõnavara, mis pole tänapäeva eesti keeles enam kas tüve, moodustusviisi või tähenduse poolest läbipaistev. Niisugused lekseemid võimaldavad täpsemat pilguheitu Stahli teoste eripärasele sõnavarale ja selle kasutamise motiividele. Artiklis käsitletud tüvisõnad peegeldavad arhailist sõnavarakihhti, mis on enamjaolt rahvakeelne ja võib osaliselt pärineda varasematest, Stahli-eelsetest allikatest. Tuletised avavad lisaks ka mehhanisme, kuidas Stahl on kasutanud teksti vajadustest lähtudes produktiivseid tuletusvõimalusi või toetunud analoogiamallidele. Selline täpseid esinemissagedusi arvestav uurimus on võimalikuks saanud pärast Stahli tekstide korpuse lemmatiseeritud kuju valmimist 2013. aastal.

Märksõnad: eesti vana kirjakeel, Heinrich Stahl, *hapax legomenon*, arhailine leksika, tuletised

DOI: <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2013.4.3.01>

1. Sissejuhatus

Siinse käsitluse eesmärgiks on tutvustada eesti kirjakeele alusepanijaks nimetatud 17. sajandi esimese poole kirikumehe Heinrich Stahli teoste haruldast vana sõnavara, nn *hapax legomenon*'e ehk leksi-kaalseid üksusi, mis esinevad autori tekstides vaid ühe korra. Erinevaid suuri tekstikorpuse analüüsid on jõutud tulemuseni, et *hapax*'ite osakaal on nendes koguni 40–60% (vt Baker jt 2006). *Hapax*'ite esinemist tekstikorpustes seletab korpuslingvistikas hästi tuntud Zipfi seadus, mille järgi on mingi sõna tekstisagedus pöördvõrdelises seoses sõnade arvuga, millel on selle sõnaga (ligikaudu) sama tekstisagedus. See tähendab, et tekstides esineb väike hulk sagedasi sõnu ja suur hulk harvu sõnu (vt nt Planetmath, Sorell 2012). *Hapax*'ite hulka mõjutavad korpuse suurus, tekstiliigiline mitmekesisus, aga varasema eesti kirjakeele puhul ka autori isik (päritolu, haridus, keeleoskus, autori-teetsus omas ajas).

Hapax legomenon'id on vanade tekstide uurijate jaoks keeruline aines, sest ainult ühe tekstinäite põhjal on raske otsustada sõna tähenduse ja vahel ka vormi üle. Samal ajal võivad sellised haruldased leksikoniuksused olla markeriks vanade tekstide omavahelise mõju hindamisel (nt võib ühe teksti *hapax* osutada seosele mõne muu tekstiga, kus see sõna võib sagedamini kasutusel olla). Lisaks võib eesti kirjakeele vanimate tekstide *hapax*'ite hulgas leiduda ainek vanadest, säilinud kirjakeeleallikate eelsetest sõnavarakihtidest, nii et need võivad valgust heita sõnavara ja tähenduste püsivusele või muutuvusele ajas. Veel võimaldab seda tüüpi sõnavara iseloomustada autori tekstide eripära (seda mitte ainult sõnavarastatistilises, vaid ka sisulises mõttes).

Stahli teoste puhul on tähenduste määramisel ja täpsustamisel palju abi ka saksakeelsest rööptekstist, mis aitab jälgida sõnavaliku võõrmõjulisi motiive ning põhjendada mõne haruldase lekseemi kasutamist. Kuid Stahli kirikuraamatutes leidub ka selliseid löike, kus eesti- ja saksakeelne tekst ei lange sõnavaliku loogikalt kokku ning kus paiguti võib näha autori kimbatust eesti ja saksa keele sobiva sõna seostamisel. Seda tüüpi võrdlusest ilmneb vahetevahel, et mitte kogu tekst ei ole saksa-eesti tõlge, vaid ilmneb ka vastupidist tõlkeloogikat.

Artikli materjal pärineb TÜ vana kirjakeele tööruhmas valmivast Heinrich Stahli teoste andmebaasist, mis on osa vana kirjakeele korpusest (edaspidi VAKK; osaliselt kasutatav aadressil <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused>). Korpus sisaldab Stahli kahe kaasajal autoriteetse kirikuraamatu, „Hand- vnd Hauszbuches ...” (1632–1638, edaspidi HH) ja „Leyen Spiegel” (1641–1649, edaspidi LS) kogu sõnavara. Arvutisse on sisestatud mõlema teose eesti- ja saksakeelne rööptekst. Seejärel on kõikidele eestikeelsetele tekstisõnadele lisatud märgendamise etapil märksõna (lemma), milleks on kas tänapäeva eesti keeles olemasolev või ortograafiliselt tänapäevastatud sõnakuju (vt Prillop 2004).

Stahli eestikeelsetes tekstides on kokku 321 688 eestikeelset tekstisõna, mida on üle viie korra rohkem kui tema kaasaegse Joachim Rossihniuse kirikuraamatutes 1632. aastast (Kingisepp jt 2002) ja üle kolme korra rohkem kui Georg Mülleri jutlustes aastaist 1600–1606 (Habicht jt 2000). Sada kõige sagedamat sõnavormi katavad 53% Stahli tekstist. See on eesti vanale kirjakeelele iseloomulik näitaja. Saja sagedasima sõne tekstikativuse poolest on vanad tekstid lähedased indoeuroopa keeltele kui tänapäeva eesti keelele (vt Tuldava 1977: 146–147), kuid põhjus pole mitte ainult eesti vana kirjakeele struktuurilises saksapärasuses, vaid ka tekstide temaatilises ühekülgsuses (vt ka Kingisepp jt 2002: 526).

Hapax legomenon'id moodustavad Stahli korpuses ~30% lemma-dest. Nende hulgas on arvukalt vanu ja uuemaid saksa laensõnu, nt

hoov, hurtsik, svamm, unväärt, ent ka tänapäeval tavalisi omakultuuri sõnu, nagu *agan, aer, ader, haabjas, juust*. Siinsesse artiklisse on Stahl haruldasse leksikasse sissevaate pakkumiseks valitud kokku 15 lihtsõna ja tuletist, mida ei ole kasutatud Stahli-eelsetes tekstides ja mida samas vormis ja/või tähenduses ei tunta tänapäeva kirjakeeles. Samuti jäävad vaatluse alt välja (alam)saksa laensõnad, mida on põhjalikult käsitlenud Paul Ariste (1981, 2012), nt *lavendel, leder* 'redel', *kantsler, kruuk* 'kruus', *skorpion, trotsima*. Kõrvale ei ole siiski jäetud selliseid tekstides leiduvaid ainukordseid sõnu, mis sisalduvad ka Stahli enese 1637. a ilmunud keeleõpetuse „Anführung...” sõnastikuosas (edaspidi *Vocabula*) (vt ka Kikas 2002).

Niisiis analüüsitakse siin omamoodi marginaalset eesti ainet, mis ei pruugi oma eripärasuse ja harulduse tõttu kuuluda täies mahus Stahli enese leksikoni. Vaatluse alla tuleb leksikavalik täiendab varasemaid käsitlusi Stahli teoste sõnavaraleidude kohta (vt Habicht 2001, 2002). *Vocabula*'sse jõudnud leksika kohta võib oletada, et sealsed sõnad on Stahl arvates eesti keelele omased ja keele kasutamise seisukohalt vajalikud olnud. Mõne sõna väikest esinemissagedust võib seletada tekstide religioosne temaatika, mitte asjaolu, et sõna oleks autori jaoks vähe tuntud.

Enamikule artiklisse valitud tüvisõnadele ja tuletistele pole varasemates käsitlustes põhjalikumalt tähelepanu pööratud ilmselt kas nende vähese esinemuse või ebaootuspäraste tähendusnüansside tõttu. Varemgi vaatluse all olnud leksikaliseerunud vormile *pädev* (vrd Habicht 2001) lisatakse siin uusi tõlgendusvariante. Artiklis arutletakse nende haruldaste sõnade kasutamise motiivide üle kirjutamisega, teksti spetsiifikat ning autori keelekasutuse eripära ja laiemat tausta arvesse võttes. Peale selle iseloomustatakse sõna päritolu, esinemust hilisemas kirjakeeles ja murretes ning tuuakse välja lauseümbrus, milles Stahl sõna kasutab ja mis sageli pakub kasutusmotiivi selgitamiseks parima aluse.

Stahl on oma kirikuraamatuid koostades kasutanud arhailiste ja haruldaste tüvisõnade kõrval asjatundlikult ka eesti keele tuletusvõimalusi. Siinne ülevaade on jagatud kahte ossa, millest esimeses käsitletakse haruldasi tüvisõnu *asti, hiljas, mader, magu, narm, nuri, pädev, sepp* ja teises eri sõnaliikidesse kuuluvaid tuletisi *järgne, kebja(ta)ma, nägulikult, närisema, pöörlük, saajeldama, viline*, mille omapära seisneb tähenduses.

2. Haruldased tüvisõnad

asti ‘saadik’

asti on Stahli LS-is kasutatud ühel korral ajapiiri väljendava kaassõnana, mille tähenduseks on ‘alates, saadik’:

Meije olleme keick Pattuset/ se Perrispatto perrast/ kumba sees meije sahtut ninck sündinut/ ninck se Tegkopatto perrast/ sest keick meije nouminne on waitd kurri nohre põlwest **asti**/ ja se heh/ mea meije tahame/ ep tehme meije mitte/ ninck se kurri/ mea meije mitte tahame/ tehme meije. ≈ Wir sind alle Sünder/ wegen der Erbsünde/ darinn wir empfangen vñ geboren/ vnd wegen der wircklichen Sünde/ denn all vnser tichten ist nur böse **von** Jugend **auff**/ ja das gute/ das wir wollen/ thun wir nicht/ vnd das böse/ das wir nicht wollen/ thun wir/ (VAKK, Stahl 1649, 723¹)

See sõna esineb samas tähenduses ja sarnases konstruktsioonis kujul *astik* ka üksikutes hilisemates eesti kirjakeele tekstides, nt Arweliusel (VAKK, Arwelius 1782, 6, 35) *sest päewast astik*. Ferdinand Johann Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust (1973 [1893]: 50) leiame samuti sõnakuju *astik* ning Andrus Saareste „Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust” (Saareste 1958–1963 III: 691) kjuju *asti(k)* ‘(millestki) saadik, kuni’ viitega sõna vananemisele ja leidumisele Wiedemanni sõnaraamatus ja Arweliusel. Esindatus nendes sõnastikes lubab arvata, et sõna on eesti varasemas rahvakeeles kasutusel olnud, kuid Stahli teoste kirjutamise ajaks juba harulduseks taandunud, sest Stahli väljendavad sedasama grammatilist tähendust sagedamini kaassõnad *emmis*, *ommanik* ja *sahto*. Sõna *asti(k)* puudub ka Stahli *Vocabula*’st.

Stahli kasutatud *asti* on tuntud soome keeles ja esineb sellisena juba Agricola aabitsas 1543. aastast. 16. sajandi lõpu soome kirjakeeles esineb samast sõnast ka pikem vorm *astikka*. (Häkkinen 2011: 73) Soome vana kirjakeele sõnaraamatu (VKS 1: 172–173) põhjal otsustades oli *asti* soome tekstides märksa laialdasemalt kasutusel kui eesti tekstides, mistõttu võiks oletada, et kõnealuse tekstikoha varasem tõlkija on olnud kontaktis soome keelega. Samas lauses leidub veel üks kaudselt soomepärasusele osutav lekseem, liitnimisõna *tegupatt* tähenduses ‘teopatt, teadlikult tehtud patt’ (vrd soome *tekosynti*). Kuigi *teopatt* on tänapäevalgi tuntud sõna, pole teised vanade eestikeelsete

---

1 Siin ja edaspidi on lühendiga VAKK viidatud Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse tekstidele, internetis saadaval <<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused>>. Viites sisaldub teksti autori perekonnanimi, teksti ilmumise aastaarv ja leheküljenumber. Kõik artiklis kasutatud näitelauseid on võetud sellest korpusest.

tekstide autorid seda kasutanud. Näiteks Christoph Blumel leidub hoopis ühend *tegulik patt*:

Kahesuggune: PerrißPatt nink **teggolik Patt**. ≈ Zweierley: di Erb Sünde und **wirkliche Sünde**. (VAKK, Blume 1662, 15)

Stahlil esineb samas lauses veel üks tema tavapärasest eesti keele kasutusest erinev joon, mis kinnitab, et tegemist võib olla kelleltki teiselt üle võetud tekstikohaga: fraasis *nohre põlwest asti* ei ühildu omadussõna nimisõnaga. Stahl on sageli käänanud isegi asesõnu, et need ühilduksid järgneva nimisõnaga käändes, nt *temast mõrsjast pro tema mõrsjast* või *sinust andest pro sinu andest*. Seda, et *noor* ei ole siin Stahli tõlgenduses nimisõna, vaid tõesti omadussõna (kuigi vastavates saksakeelsetes lõikudes kasutatud *Jugend* on nimisõna), tõendavad tema tekstides leiduvad muud eesti vasted saksa fraasidele *von Jugend auf ja in seiner Jugend*, nt:

Sinna ollet münd **nohre põlwe/ sahto/** rickalist toitnut ninck hoidnut ≈ Du hast mich ja **von jugend auff/** reichlich vnd wol erhalten (VAKK, Stahl 1637, 131)

eth temma ninda ommal **nohrel põlwel** oppep/ Jummala kartma ninck auwustama ≈ das er also **in seiner Jugend** lerne GOTT fürchten vnd Ehren (VAKK, Stahl 1641, 151)

Nemmat ommat münd sagkedaste waiwanut/ kaibap se Kirck issi/ **ammo münno nohrest Lapse põlwest** ≈ Sie haben mich oft gedrenget/ klaget die Kirch selber/ **von meiner Jugend auff/** (VAKK, Stahl 1641, 206)

Kaassõna *asti* esindab seega Stahli teoste haruldasimat ja arhaisimat sõnavarakihiti. Selle grammatilise sõna üksiku esinemiskorra ja kasutuskonteksti põhjal võib arvata, et sõna ei ole kuulunud Stahli autorileksikoni, vaid võib pärineda mõnest varasemast, võib-olla soomemõjulisest tõlketekstist.

***hiljas* ‘tasane, rahulik’**

Meeleseisundit iseloomustav omadussõna *hiljas* esineb ühel korral Stahli lauluraamatus (HH 2. osa), olles tekstis rinnastatud sünonüümse omadussõnaga *vaik*, mis on Stahli keelekasutusele omane adjektiiv (esineb tekstides 12 korral ja on olemas ka *Vocabula*’s):

RAhwo ninck rõhmo kaks lehn minna erra/ Jummala tachtmisse perrast rahwul on münno sudda ninck meel/ **hiljas** ninck waick/ kui Jummal münnull towotanut on/ se surm on münno maggammissex sahnut. ≈ MJT

Fried vnd Frewd ich fahr dahin/ in GOTTes willen/ getrost ist mir mein
Hertz vnd Sinn/ **sanfft** vnd stille/ wie GOTT mir verheissen hat/ der
Todt ist mein Schloff worden. (VAKK, Stahl 1637, 163)

Sõna *hiljas* on tähenduse *sanft* ‘vagune, tasane’ väljendamisel Stahli teostes üksik erand, mida ta ei ole esitanud ka oma sõnastikus. *Vocabula*’s on saksa sõna *sanft* vasteteks *hiljolic/ tassa/ wagka/ waick*.

Selle sõna kirjakeeles rohkem levinud *s-lõputa* kuju on ühe adverbitunud näitega esindatud ka Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus (1973 [1893]: 115), kus leidub väljend *hilja kaupa* ‘langsam, allmählich’ (‘vaikselt, aegamööda, tasapisi’). Tüvisõnadele *hili* ja *hilja* on Wiedemann (*id.*) muu hulgas andnud tähenduse ‘langsam, lange, leise’ (‘tasaselt, vaikselt’). Saareste mõistelises sõnaraamatus sõnakuju *hiljas* ei leidu ning ka *hilja* pole esindatud Stahlil kasutatud tähenduses. „Eesti murrete sõnaraamatu” (EMS I, 5: 930) andmetel on *hilja* tähenduses ‘tasa, vaikselt’ registreeritud üksikutest Lõuna-Eesti murrakutest, nt Harglast, Setust ja ka Leivust. Etümololoogiasõnastiku (Metsmägi jt 2012: 76) andmeil on tegemist algermaani laenuga, mis algselt tähendas ja tähendab ka praegu paljudes sugulaskeeltes vaikset, tasast, ka aeglast. Praeguses eesti keeleski on olemas tähenduselt sobivad mäarsõnalised väljendid *tasahilju* ja *hiljukesi*.

Samast tüvest lähtub Stahli tekstides sageli kasutatud omadussõnatauletis *hiljulik* ‘vagune’, mis esineb liitomadussõna *hiljulikmeeleline* täiendosana, nt

Christus on tassane ninck **hiljolic meelelinne**. ≈ Christus ist **Sanfft-mütig**. (VAKK, Stahl 1641, 377)

Vormi *hilja* tähenduses ‘tasane’ on Stahl kasutanud kahel korral. Esimesel juhul esineb *hilja* liitsõna täiendosana, teise näite puhul on tegemist sama kollokatsiooniga, kus esines ka haruldane kuju *hiljas*:

Needt wiljat agkas sest Waimust/ kumbat sinna peat kandma/ ommat/
arm/ röhm/ rahwo/ kannatus/ tassadus/ heldus/ usck/ **hiljameel**/ kassinus. ≈ Die Früchte aber des Geistes/ die du bringen solt/ sind/ Liebe/
Freude/ Friede/ Gedult/ Freundlichkeit/ Gütigkeit/ Glaube/ **Sanfft-**
muth/ Keuschheit. (VAKK, Stahl 1641, 270)

Semperrast olle rahwul müño Südda ninck Motte/ **hilja** ninck waick/
Christus on müño Ello/ Surm on münno Kaswo. ≈ Derowegen sey
getrost mein Hertz vnd Sinn/ **sannft** vnd still/ Christus ist mein Leben/
Sterben ist mein Gewinn. (VAKK, Stahl 1641, 575)

Stahli *hiljas*-kuju on tüve silmas pidades arvatavasti küll rahva-keelne, kuid *s-lõpulisena* haruldane ja võib-olla teoretiseeritud. *s* võib sõna *hiljas* lõpus esineda sarnase struktuuriga omadussõnade, nagu

paljas, puhas, rikas analoogial. Stahli tekstides leidub mõne sarnase omadussõna puhul varieerumist, kus nimetava käände vorm võib olla nii *s*-ga kui ka ilma, nt *kebja* ~ *kebjas*. Gösekeni sõnastikus (Kingisepp jt 2010: 667) sisalduvad ka variandid *tohr* ja *tohres*. Välistatud pole seegi, et Stahl on vormi *hiljas* kasutades silmas pidanud inessiivi adjektiivist *hilja*, mis samuti konteksti sobiks, kuid mida saksa vaste vormiliselt ei toeta.

Niisiis võib adjektiivi *hiljas* puhul arvata, et selle arhailine tüvekuju *hilja* on küll rahvapärane, kuid tekstis kasutatud *s*-lõpuline vorm liigitub harulduste hulka isegi juhul, kui seda võiks tõlgendada leksikaliseerunud inessiivivormina. *s*-lõpuline sõnakuju võib pärineda ka mõnelt teiselt autorilt, sest Stahl ise on (ka samas lauseümbruses) kasutanud pigem kuju *hilja*.

***mader* ‘malakas, kepp’**

Stahli tekstis on substantiivi *mader* kasutatud sünonüümses rinnatuses sõnaga *kaigas*. Samasugune sünonüümipaar on olemas ka saksa tekstis:

Hick ninck waljat kümberdawat se kaila/ öhe kurja sullase **madder**/ ninck kaickas. ≈ Das Joch vnd die Seile beugen den Hals/ einen bösen Knecht **stock** vnd knüttel. (VAKK, Stahl 1641, 185)

Teistes vana kirjakeele korpuse tekstides ei ole sõna *mader* kasutatud. Stahli lausenäite põhjal, kus on esindatud ka näiteks tema keelekasutusele omane verb *kümberdama* ~ *kümmerdama* ‘painutama’ (esineb tekstides kokku üheksal korral) ja omadussõna *kuri* tähenduses ‘halb’, võiks oletada, et Stahl on kasutanud rahvapärast sõna. Seda kinnitab ka asjaolu, et sõna *mader* on esindatud Stahli *Vocabula*’s, kus sellega on seotud saksa vasted *Knüttel* ja *Stecke*. Saksa sõna *Stock* puudub *Vocabula*’st ja ka oma tekstides on Stahl seda kasutanud veel vaid ühel korral, sõna *mader* sisaldavale lausele vahetult järgnevas lauses, kus nüüd on eesti vasteks *pakk*, millega mõeldakse tõenäoliselt piinapinki.

Panne temma pehle töhdt/ me sullase kohus on/ kus ep temma sihs kuhlep/ sihs heita temma öhe **packo** sisse. ≈ Lege jhm Arbeit auff/ die einem Knecht gebühret/ gehorchet er dan nicht/ so setze jhn in den **stock**. (VAKK, Stahl 1641, 185)

Eesti *pakk* täpselt sellises tähenduses Stahlil rohkem ei esine, tavalisem on esinemine ühendis *pakku tegema* ‘sundima’, nt

Jssand sünnu suhr Arm on sünnul se **packo tehnut**/ eth sünnu Werri meije jures suhret immet tegkis ≈ HErr dein Lieb so groß dich **gezwungen** hat/ daß dein Blut an vns groß Wunder that (VAKK, Stahl 1641, 462)

Nende näidete põhjal näib, et Stahlil on olnud raskusi saksa sõnale *Stock* eesti vaste leidmisega, sest seda tüüpi üldkeele sõna on religioossetes tekstides harva vaja. Gösekeni sõnastikus on *Stock*'i eesti vasteks *pakk* (Göseken 1660: 398). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on olemas *matar* (häälikulise variandina ka *mater*), mille saksa vastetena on antud *dicker Stock*, *Prügel*, *Knüttel* 'jāme kaigas, malakas' (Wiedemann 1973 [1893]: 574). *matar*- ja *mater*-kuju leidub ka Eesti murretes nii kesk- kui ka läänemurde, samuti Mulgi murde alal (VMS II: 19). Saareste mõistelises sõnaraamatus sõnakuju *mader* ei leidu, kuid lõomariistade all on olemas *matar* tähenduses 'jāme malakas', mille Saareste on seostanud ka Stahlil esineva *mader*-kujuga (Saareste 1958–1963 II: 764).

Etümoloogiasõnastikust selgub lähedaste sõnade *madjakas* ja *madistama* kohta, et need võivad olla häälikuliselt ajendatud tüved. Tähenduselt ja häälikkoosseisult lähedane *matar* '(jāme) malk, malakas, madjakas' on aga balti laen, mis esineb ka liivi keeles. (Metsmägi jt 2012: 269)

Hilisemate sõnavaraallikate põhjal otsustades on Stahlil kasutatud *mader* rahvapärane sõna, mille harva esinemuse põhjus võib olla väheses tekstivajaduses ja sünonüümsete vastete olemasolus.

magu 'maitse'

Nimisõna *magu* esineb Stahlil LS-is ühel korral kontekstis, kust ilmneb eesti ja saksa teksti sõnasõnaline kokkulangematus:

Sest üx pott piddap hehl meel se **magko**/ mea essiti tema siddes keetetut on. ≈ Dann ein Topff **schmecket** gemeiniglich darnach/ was erstmahlen darein gekochet ist. (VAKK, Stahl 1641, 156)

magu on samas tähenduses kasutusel ka läänemeresoome keeltes, nt soome, liivi, vadja isuri jt. Eesti kirjakeele Stahlil-eelsetes allikates seda sõna kasutatud ei ole, küll aga on see samas tähenduses olemas Gösekeni sõnastikus (1660: 210, 362) ja hilisematel autoritelgi, nt 1739. aasta piiblis:

Ja Jsraeli suggu panni temma nimme Man, ja sesamma olli kui koriandri seme walge, ja ta **maggo** olli nenda kui mee-kogid. (VAKK, Piibel 1739, 76)

Sõna *magu* on esindatud Eesti murretes üle kogu keeleala alates rannikumurdest kuni Lõuna-Eesti murreteni, k.a Leivu ja Lutsi keele- saared. *magu*-sõna leidub samas tähenduses ka Wiedemanni eesti- saksa sõnaraamatus (1973 [1893]: 563) ja Saareste mõistelistes sõna- raamatus (1958–1963 II: 816).

Sõnaga *magu* sünonüümseid nimisõnu *maitse* ega *mekk* vana kirja- keele korpuse tekstides ei esine. Nende puhul on tegemist hilisemate laenudega samast germaani tüvest, millest varasem *magu* (vt Mets- mägi jt 2012: 270–271). Kuigi *magu* puudub Stahli sõnastikust, on see ilmselt olnud tavalisim võimalus tähenduse ‘maitse’ väljendamiseks ja sõna tagasihoidlik esindatus tuleneb vähesest vajadusest seda tüüpi tähenduse väljendamise järele religioosnes tekstis.

narm ‘vorp, verme’

See nimisõna esineb ühel korral Stahli LS-is, olles tekstis rinnas- tatud sõnadega *haav* ja *reig* ‘haav’:

Agkas lebbi se Kurrati Kawwalusse olleme meije nisugkuse auwsa Palgke errakaotanut/ ninck kanname hennesse pehle se pattuse Palgke sest pattusest Adamist/ ja se Patt ellap meije sees/ ni wehgka/ eth Jalla tallast emmis Peh lagke middakit terwe on meije ihus/ erranis selgket hawat ninck **narmet**/ ninck reijat/ kumbat mitte üchte siddotut/ kinni köitetut/ echk Ölle kahs tümmax techtut ommat/ ≈ Aber durch des Teuffels List haben wir solches edles Bild verlohren/ vnd tragen an vns das sündliche Ebenbild des sündlichen Adams/ ja die Sünde wohnet in vns/ also gar/ daß von der Fußsolen biß auffß Häupt nichts gesundes an vns ist/ sondern Wunden vnd **Striemen**/ vnd Eiterbeulen/ die nicht gehefftet/ noch verbunden/ noch mit Oel gelindert seyn/ (VAKK, Stahl 1649, 668)

Sõna tähendus osutab ühemõtteliselt inimese füüsilisele (naha)- vigastusele. Saksa rööptekstis selle sõna vastena kasutatud *Strieme* tähendab tänapäeval ‘vorp, verme’, varem on see tähendanud üldisemalt kriipsu, joont, triipu (Duden 2003: 1537). Stahli *Vocabula*’s sõnale *narm* kirjeldavaks vasteks antud ‘Flecke am Leibe’ (‘plekk ihul’) osu- tab sellele, et sõnastiku koostamise ajal on Stahlil olnud raskusi sellele nahavigastust tähistavale sõnale sobiva saksa vaste leidmisega, kuid *narm* on Stahlile ilmselt rahvakeelest tuntud olnud. Saksa sõna *Strieme* puudub *Vocabula*’st.

Teistes vanades tekstides esineb ainult sarnase tüvega sõna *nar- mas*, millel pole vigastusega seotud tähendust. Sõna *narm(as)* ei ole nahavigastuse tähenduses registreeritud murretest, seda ei leia Saa- reste mõistelistest sõnaraamatust ega ka Wiedemanni sõnaraamatust.

Saksa *Strieme* vasteks Wiedemannil on *harm* ‘arm’; *verme* seevastu on *blutige Strieme* ‘verine vorp’:

harm ... Narbe ..., Strieme, Schmarre, Einschnitt ...; sinised harmid mit Blut unterlaufende Striemen ... (Wiedemann 1973 [1893]: 42)

werme ... *spec. blutige Strieme, Wunde, blutrünstige Stelle* (= were-werme) ... (Wiedemann 1973 [1893]: 1347)

Selline kasutus osutab sõnade *narm*, *arm* ja *verme* tähenduslikule seosele. *narm* on arvatavasti laen algermaani sõnast, millest on praegusse saksa keelde kujunenud *Narbe* ‘arm’. Vanaülemsaksa keeles oli sõna tähendus laiem, nii et eesti *narmas* on pärit sellest samast tüvest. Sugulaskeeltes leidub mõlemat tähendust, nt soome *naarmu* ‘kriimustus, marrastus’, liivi *nārmaz* ‘narmas; räbal, kalts’ (Metsmägi jt 2012: 308). Stahlil kasutatud *narm* on tähenduselt lähedane soome sõnaga.

Kui *narm* esineks ühel korral ainult Stahli tekstis, võiks seda pidada trükiveaks, kuid sõna *n*-algulisena esinemine ka Stahli sõnastikus muudab selle võimaluse ebatõenäoliseks. Veavõimaluse välistamisel on toeks ka sõna *Narm* ‘Flecke’ (‘plekk’) esinemine Johannes Gutsloffi lõunaesti keele sõnastikus (Gutsloff 1998 [1648]: 213). Samal ajal puudub sõna (*h*)*arm* nii Stahli sõnastikust kui ka tekstidest.

Stahli tekstis on *narm* kasutusel kontekstis, kus väljendatakse tõsiseid nahavigastusi (vrd tänapäevases tõlkes Jesaja 1,6 *vermed, muhud ja värsked haavad*; 1739. a piiblis *hawad ja muhud, ja mäddased reiad*). Kasutuskonteksti põhjal võib järeldada, et Stahli tõlgenduses ei seostunud *narm* armiga, vaid pigem värsked nahavigastusega – selline tähendus on tänapäevaks kadunud. Esinemine esimeses lõunaesti keele leksikonis osutab, et sõna on siiski varasemas (kiriku)kirjakeeles tuntud olnud.

***nuri* ‘pahur, morn’**

Adjektiiv *nuri* on Stahli omapärane sõna, mis on ühel korral kasutatust leidnud LS-is negatiivse tähendusvarjundiga saksa omadussõna *murrisch* ‘tusane, pahur’ vastena.

Esaias on Chritussest kuhlтанut/ ninck pajatanut: Teṃa ep sahp mitte kissendama ep kaks hühdma/ ninck temma hehl ep sahp mitte huhlitzade pehl kuhltut sahma/ se pextut pilli roh sahp teṃa mitte katki murdma/ ninck se sutzutaja tacht ep sahp temma mitte errakustma/ temma ep sahp mitte **nurri**/ ep kaks hirmolick olla. ≈ Esaias hat von Christo geweissaget/ vnnd gesprochen: Er wird nicht schreyen noch ruffen/ vnd seine Stim wird man nicht hören auff den Gassen/

das zustossen Rohr wird er nicht zubrechen/ vnd das glimmende Tocht wird er nicht außlöschen/ er wird nicht **murrisch** noch grewlich seyn (VAKK, Stahl 1641, 378)

Vocabula's pole Stahl seda sõna esitanud, kuid see on olemas Gösekeni sõnastikus fraasis *nuri töö*, mille saksa vasteks on *vergebliche Arbeit* 'kasutu töö' (Kingisepp jt 2010: 529). Selles tähenduses seostub *nuri* tänapäevaste *nurjama-* ja *nurjuma-*verbidega. Stahliil kasutatuga lähedases tähenduses 'pahur, riikas, tülinorija' (saksa keeles *brummig, böse, zänkisch*) on *nuri* olemas Wiedemanni sõnaraamatus variandina tuletise *nurikas* all (Wiedemann 1973 [1893]: 694). Teistes vana kirjakeele korpuse tekstides peale Stahli oma seda sõna ei esine.

Stahl ise on oma tekstides saksa *murrisch* vastena kahel korral kasutanud ka *nuri*-tüvest tuletatud verbi *nurisema* tähenduses 'pahur olema', kusjuures tegemist on sama piiblikoha (Jesaja 42,4) ümberjutustusega, kus ta oli kasutanud adjektiiv *nuri*:

Christus ep kissendap/ temma ep hühdap mitte/ temma hehl ep sahp huhlitzade pehle kuhltut/ temma ep **nurrisep**/ ninck ep olle hirmus ≈ Christus schreyet nicht/ er ruffet nicht/ seine Stimme wird auff der Gassen nicht gehöret/ er ist nicht **murrisch**/ noch grewlich (VAKK, Stahl 1641, 15)

Temma ep sahp mitte **nurrisema**/ ep kaks hirmolick olla: Erranis temma on/ kudt temma issi tunnistap/ tassane/ hiljolickmeelelinne/ süddamest allandick/ ninck lückap mitte welja/ ke temma jure tullep/ erranis wottap temmawasto/ ninck rõhmustap hend/ kus üx pattone hendes ümberpöhrap/ ninck parrandap. ≈ Er wird nicht **murrisch**/ noch grewlich seyn: Sondern er ist/ wie er selber zeuget/ Sanfftütig/ vnd von Hertzen Demütig/ vnd stosset nicht hinauß/ der zu jhm kommet/ sondern nimmet jhn an/ vnd frewet sich/ wen ein Sünder sich bekehret/ vnd busse thut. (VAKK, Stahl 1641, 41)

Erinevalt tekstidest on *Vocabula's* *nurisema* ainult tänapäevases tähenduses, saksa verbide *murren* ja *brummen* vastena.

Eespool toodud näidete põhjal ilmneb ühelt poolt konteksti mõju sõnakasutusele, teiselt poolt aga Stahli mõningane segadus *nuri*-tüveliste sõnade kasutamisel, sest ka verbifraasidele *ep nurrisep* ja *ep sahp mitte nurrisema* vastab saksa keeles *murrisch*-adjektiiv. Seega võib oletada ka *nurisema*-verbituletisest tüve redutseerimist ja selle iseseisva adjektiivina kasutamist konteksti mõjul.

Välistada ei saa sedagi, et tekstis kasutatud adjektiiv *nuri* on vane-mas rahvakeeles kasutusel olnud tüvisõna, mis on hiljem kinnistunud *ise*-liitelise verbituletise *nurisema* koosseisus. Saareste mõistelises sõnaraamatus on samuti välja toodud sõna *nuri* tähenduses 'pahane'

(Saareste 1958–1963 IV: 510) ning „Väikese murdesõnastiku” (VMS II: 107) andmetel on *nuri* tähenduses ‘tüli’ registreeritud üksikutest eri murdepiirkondade murrakutest (Valjala, Tarvastu, Setu), mis võib samuti osutada sõna rahvapärasele päritolule ja arhailisusele.

pädev ‘kaduv’

Seda omapäraselt omadussõna on Stahl kasutanud ühe korra LS-is saksa sõna *vergänglich* ‘kiiresti mööduv, üürike’ vastena:

Christus on oimat Lambat kallist ostnut/ ninck nemmat mitte **peddewa** Kulda ehk Höbbeda/ erranis oima hennesse Werre kahs sahnut/ semperrast wottap teina nemmat truwest oima hohle sisse. ≈ Christus hat seine Schäfflein gar thewr erkaufft/ vnd sie nicht mit **vergänglichem** Gold oder Silber/ sondern mit seinem eignen Blut erworben/ darumb nimmet er sich jhrer trewlich an. (VAKK, Stahl 1641: 453)

Saksa vaste osutab haruldase omadussõna leksikaliseerumisele verbi oleviku kesksõna vormist. Stahli tekstides on saksa sõna *vergänglich* tavalisemad vasted *kaduv* ja *hukka minev*, mis esinevad samas kesksõnalises vormis nagu *pädev*, nt:

eth teije usck õigke ninck palju parramb löidut sahp/ kudt se **kaddowa** kuld/ (kumb lebbi tulle kiusatut sahp/) kihtussex/ ninck auwux ≈ Auff das ewer Glaube rechtschaffen/ vnd viel köstlicher erfunden werde/ denn das **vergänglichliche** Gold (das durchs Fewr beweret wird) Zu lobe/ preis/ vnd ehren (VAKK, Stahl 1638, 201)

Tehdket/ eth teije mitte **huckaminnewa** höbbeda ehk kulda kahs lunnastut ollete/ ommast pattusest ellust/ erranis se kalli Christusse Werre kahs. ≈ Wisset/ das jhr nicht mit **vergänglichem** Silber oder Gold erlöset seydt/ von ewerm eitel Wandel/ sondern mit dem thewren Blut Christi. (VAKK, Stahl 1638, 215)

Tänapäevane omadussõna *pädev* on suhteliselt hiline partitsiibi-vormiline laen soome sõnast *pätevä*. Kaisa Häkkineni järgi ei ole see ka soome kirjakeeles vana sõna – tüve esmaesinemus on registreeritud 18. sajandi lõpul ilmunud Kristfrid Gananderi sõnaraamatust, kus sisaldub verbivorm *päteytä* ‘juhtuma’ ja vaegmuuteline *pätöö* ‘sattuma, kohane olema’. Gananderilt on registreeritud ka samatüveline adjektiiv *pätöinen* ‘õnnetu, hädine’. Sugulaskeeltest leidub vasteid vaid karjala ja lüüdi keeles. (Häkkinen 2011: 997) Stahli kontekstist ilmneb siiski, et soome sõna tähendus ‘sobiv, kohane’ ei haaku sellega.

Seega, kuigi Stahli kirjaipildi *peddew* esmane tõlgendus tollast ortograafiat arvestades on *pädev*, võiks kaaluda ka muid variante.

Stahlil kirjaviisis võib *e* tähistada nii *e*-d kui ka *ä*-d. Tõlgendus *ō* on ebausutav, sest *e* esineb tema tekstides *ō* asemel ainult *i*-lõpulistest diftongides, nt sõnas *keik* ‘kõik’, ja *pōdema*-verb ei sobi siinse kasutusjuhtumi selgituseks oma rahvakeeles kasutusel olnud ja tänini püsinud tähendusega ‘haiglane või haige olema’. *e* ja *i* vaheldumine pearrõhulises silbis oleks samuti ebausutav, sest seda esineb Stahlil vaid saksa laenudes, nt *pink* ~ *penk*.

Topeltkonsonant kirjutati eelneva silbi lühikese vokaali järele, mis seab kirjapildi *peddew* puhul kahtluse alla tõlgenduse *päädiv*. Samas oleks just *päädima* ‘lõppema’ verb, mis sobiks sellesse tekstilõiku tähenduselt paremini kui *pādema*. Saksa *vergehen* (millest tuleneb ka vorm *vergänglich*) üks vaste Gösekeni sõnastikus on just *lōppema* (nt fraasis *nāgu lõpeb* ‘nägemine kaob’) (Kingisepp jt 2010: 481). Tegusõna *päädima* on samuti nagu *pādema* laenatud soome keelest; samas on see tuletis sõnast *pea/pää*, mis on uurali tüvi. Soome keeles on *päätyä* kasutusel Agricolast alates (Häkkinen 2011: 1000).

Wiedemanni sõnaraamat *pädev*-sõna ei sisalda, Saareste mõistelises sõnaraamatus on see olemas hilisemas (praeguses) tähenduses ‘õigustatud, võimkondne, kompetentne’ (Saareste 1958–1963 IV: 726). Ka murdenäited ei paku siin sõna kasutamise selgituseks tuge: murdesinemus on registreeritud vaid Karksi murrakust, kuid tähenduses ‘tugev, tark’, mis ei seostu Stahlil kasutatuga.

Stahlil sõna *pädev* kasutust ja tähendust vaagides tundub siiski tõenäone, et see on seotud soomepärase ‘lõppema’-tähendusega, mida väljendab verb *päätyä* (vrd Habicht 2001: 176–177). Selle variandi puhul jääb probleemseks siiski häälikuline kuju. Teine võimalus seda omapärast lekseemi seletada lähtub soome keele eeskujulisest *pätevä*-vormist, mis oleks häälikuliselt sobivam ja mille tähendus ‘kehtiv, maksvusel olev’ seostub mõneti, kuigi nõrgemalt ka Stahlil kasutuskontekstiga. Sellisel juhul jääks siiski hämaraks saksa vaste *vergänglich* motiveeritus. Selle ebaregulaarse ja väga raskesti seletatava sõna puhul võib kõne alla tulla ka autori enese ümbertõlgendus, s.t Stahlil lühikese vokaaliga kirjakuju võis tuleneda nt sarnaste kesksõnavormide *kaddew* ‘kaduv’ ja *kadduw* analoogiast.

sepp ‘pära, (põhja)sade’

Sõna *sepp* peetakse ‘pärimi’ tähenduses lõunaeesiliseks murdesõnaks. Ometi on see ühe kasutusjuhuga esindatud ka Stahlil HH 4. osas, kus selle tähenduseks on ‘(joogi) pära, sete’, mis on konteksti põhjal otsustades seotud negatiivse konnotatsiooniga, tähistades jumalakarimatutele mõeldud viletsat jooki:

Agkas needt Jummalakartmatta peawat keick johma/ ninck se **Seppa** errajohma. ≈ Aber die Gottlosen müssen alle trincken/ vnd die **Hefen** außtrincken. (VAKK, Stahl 1638, 241)

Gösekeni sõnaraamatus on *sepp* samuti kasutusel kujundlikus tähenduses 'pära, põhjasade' (saksa vaste *Hefen*) (Kingisepp jt 2010: 622). Wiedemangi annab saksa *Hefe* vasteks *sepp*, kusjuures ilma murdemärgendita (Wiedemann 1973 [1893]: 1032).

Stahli tekstides on *Hefe* vastena korra kasutatud ka sõna *pärm*, mis on uuem alamsaksa laensõna (Metsmägi jt 2012: 404) ja tõrjus arvata-vasti osas murretes vanema sõna *sepp* välja:

sehl sahþ temma meile õhe Söhmenaja walmistama puchtast Wihnast/ Raßwast/ ninck Wihnast/ kumba sees **parm** ninck roj ep olle ≈ da wird er vns ein Mahl machen von reinem Wein/ von Fett von Marck/ von Wein/ darin kein **Hefen** ist (VAKK, Stahl 1641, 450)

Ülemsaksa *Hefe* ega alamsaksa *Berm* rohkem Stahli tekstides ei esinegi, nii et eesti vastete *sepp* ja *pärm* tavalisuse üle Stahli ajal on raske otsustada. *Vocabula's* pole neist sõnadest kumbagi. Huvitav on veel asjaolu, et just sõna *pärm*, mitte *sepp* on Stahl kasutanud jällegi Jesaja raamatu tõlkes (seekord Js 25,6). Haruldast sõnavara uurides torkab silma, et just Jesaja raamatust pärit tekstikatketes leidub palju eripärast ja lõunaeestilisusele osutavat leksikat. Seal leiduvad ka nt *narm* ja *nurisema*, mida käsitlesime eespool. See võib osutada, et Jesaja raamatu tõlge või sealt pärit perikoobid võisid olla Stahlil kasutada varem tõlgitud kujul. Siinse artikli materjal seda hüpoteesi kahjuks kontrollida ei võimalda, mistõttu tuleb piiblist pärit tekstiosade võrdlemisele tulevikus süsteemselt edasi tegelda.

3. Haruldased tuletised

Järgnevalt vaadeldavaid tuletisi ei muuda omapäraseks mitte nii-võrd nende vanapäraseid tüved ega moodustusviis, kuivõrd tähendus. Enamik siin esitatud Stahli ühekordseid tuletisi on loodud eesti keele produktiivseid sõnatuletusmalle kasutades, nt omadussõnade puhul *S + -ne*, määrsõnade puhul *Adj + -lt*, verbidel *V + -ise*. Osa sellistest tuletistest on teksti vajadusest lähtuvad juhusõnad, teine osa on aga võinud varasemas rahvakeeles olemas olla ja Stahl on võinud neid kasutada valmisüksustena.

järgne 'pidev, püsiv'

Omadussõnatuletist *järgne* ei ole kasutatud Stahli-eelsetes tekstides ja Stahli esineb see vaid ühel korral fraasis *järgne arm* ‘püsiv halastus’:

Pexket keelet nende kandlede pehl/ ninck lascket kaunit röhmo laulut/
 üpris röhmsast kuhl[t]ut sahma/ eth minna woixin Jesusse kaks/
 münno immelickultillusa peijo kaks **jergkse** armo siddes ellama. ≈
 Zwingt die Seyten in Cythara/ vnd last die süsse Musica gantz frew-
 denreich erschallen: Daß ich möge mit JEsulein/ dem wunderschönen
 Bräutigam mein/ in **stätter** Liebe wallen. (VAKK, Stahl 1637, 108)

Seda tuletist ei leidu ka Stahli *Vocabula*’s, kuid hiljem esineb see Gösekeni sõnastikus ühendis *järgne töö* ‘püsiv töö’ (Kingisepp jt 2010: 377). Tegemist on *ne*-liitelise adjektiivituletisega substantiivist *järg*. Kuigi Göseken kasutas oma sõnastiku koostamisel ka Stahli varem ilmunud *Vocabula*’t, osutab Gösekeni registreeritud ühend, et just niisuguses kollokatsioonis võis see tuletis talle rahvakeelest tuntud olla. Ei ole alust väita, et Göseken oleks selle tuletise Stahliilt üle võtnud.

Saksa adjektiiv-i-adverbi *stetiglich* eesti vastena on Stahl mitmel korral kasutanud *järjest* (õigemini *järgest*), nt

Zionist sahp Jummal sünd önnistama/ eth sinna saht **jergkest** neg-
 gema/ se önne sest linnast Jerusalemist/ Jumjala ehs armo sees
 wastowotlick. ≈ Auß Zion wird Gott segnen dich/ das du wirst
 schawen **stätiglich**/ das Glück der Statt Jerusalem/ für Gott in Gnaden
 angenehm. (VAKK, Stahl 1637, 92)

Saksa *stetiglich* on tuletis adjektiivist *stetig* ja nii võis Stahl *ne*-liite abil moodustada konteksti vajadusest lähtuva omadussõna *järgne*. Siiski pole *järgne* teistele autoritele päris tundmatu, kuigi vana kirja-keele korpuses seda tuletist rohkem ei esine. Täendusvariandi ‘stetig’ (‘pidev, muutumatu’) on sõnale *järgne* andnud ka Wiedemann (1973 [1893]: 149).

Tuletis on olemas ka Saareste mõistelises sõnaraamatus tähenduses ‘alaline, alati kestev’, muu hulgas on viidatud ka Stahli kasutusele (Saareste 1958–1963 I: 1181). Murretest seda sõna niisuguses tähenduses registreeritud ei ole, mis võib osutada tuletise pärinemisele kiriklikust kirjakeelest.

***kebja(ta)ma* ‘leevendama, kergendama’**

Tuletis *kebja(ta)ma* esineb tekstis *tud*-kesksõna vormis, mispärast on haploloogia tõttu raske otsustada algvormi kuju üle. Et Stahli teostes leidub küllalt palju omapäraseid *ta*-liitelisi verbituletisi, nt *elatama* ‘elu andma’, *haugutama* ‘ahvatlema’, *põhjatama* ‘põhja

looma', tuleb seda tuletusvõimalust ka siinse näite puhul võimalikuks pidada (vt täpsemalt Habicht 2002: 256).

Se Arm agkas on üx nisugkune Hehtegko/ kus meije öhe Heddalisse Kurjusse Süddame sisse wottame/ hehde Sannade kahs temma tröhs-time/ ninck Hehtegkemisse kahs temma awwitame/ eth temma Willit-zus ellick **kebjatut**/ ellick wehhatut/ ellick kohldes errawottut sahp. ≈ Es ist aber die Barmhertzigkeit eine solche Tugend/ da wir eines Nothleidenden Vnglück zu Hertzen neñen/ mit guten Worten jhn trösten/ vnd mit vnser Gutthätigkeit jhm zu hülfte kommen/ daß seine Noth entweder **gelindert**/ oder gemindert/ oder gar auffgehoben werde. (VAKK, Stahl 1649, 686)

Stahlil on nii tekstides kui ka *Vocabula*'s olemas ka adjektiiv *keb-ja(s)* 'kerge', mis on siin vaadeldava verbi tuletusaluseks. Gösekeni sõnaraamatus on sama sisu edasi antud fraasiga *kebjamaks tegema* (Kingisepp jt 2010: 398). Wiedemann annab verbituletise *kebjändämä* koos märkusega, et see on tartukeelne ja piiblikeelne sõna (Wiedemann 1973 [1893]: 258). Korpuses sellest tüvest lähtuvaid verbituletisi rohkem ei leidu. Ka murdesõnaraamatus (EMS) ei leidu andmeid selle tuletise kohta. Saareste mõistelises sõnaraamatus samuti *kebjama* ega *kebjatama*-tuletist ei sisaldu, kuid on olemas samas tähenduses verbituletis *kebjandama* (Saareste 1958–1963 I: 1166).

Niisiis võibki tuletis *kebja(ta)ma* olla Stahlil enese loodud, sest tüvi on talle ilmselt tuttav olnud (esinemine *Vocabula*'s) ja *ta*-liitelise faktitiivtuletise moodustamise malli on ta kasutanud teistegi omapäraste tuletiste puhul.

***nägulikult* '(silma)nähtavalt'**

Omapärane adverbitaluletis *nägulikult* esineb ühel korral Stahlil lauluraamatus:

Sest lebbi se salla asja sest innimmenne sahnut sannast on se uhs walg-kus sunno selgkussesse neije silmal meije meelest paistnut/ eth kus meije Juñala **negkolickult** tüneme/ woime tullemas selle tunnistussel sest ilmanegkematta Juñalickust ollemissest/ ≈ Deñ durch das geheimnüß vermenscheten Wortes/ ist das newe Liecht deiner Klarheit den augen vnser Gemütes erschienen/ auff daß so wir Gott **sicht-barlich** erkennen/ mügen kommen zu der Erkentnüß der vnsichtbaren Gottheit/ (VAKK, Stahl 1637, 220)

Tegemist on taas teksti tarbeks loodud tuletisega, mis ei sisaldu Stahlil *Vocabula*'s ega ka Gösekeni sõnastikus. Gösekenil on siiski olemas omadussõnatuletised *neggolick* 'nägija' ja *neggelick* 'nähtav,

ilmne' (Kingisepp jt 2010: 532). Need osutavad, et vastavad omadus-sõnatuletised on rahvakeeles varem kasutusel olnud ning Stahl on produktiivset malli rakendades loonud uue tekstituletise.

Wiedemanni sõnaraamatus sisaldub vananenud sõna märgendiga (*alt*) tähistatud adjektiivituletis *nägulik* 'nähtav, ilmne' (Wiedemann 1973 [1893]: 655), kuid puudub *lt*-adverbituletis. Ka Saareste mõisteline sõnaraamat ega „Väike murdesõnastik” ei sisalda sellist tuletist.

Mujal tekstis on Stahl saksa sõna *sichtbarlich* eesti keeles edasi andnud mõne pikema fraasiga, nt *silma nähes*:

Kumbatakit agkas towotap temma neile/ eth temma sesamma **silma nehhes** Taiwast leckitama tahap. ≈ Doch aber verheisset er jhnen/ daß er denselben **sichtbarlich** von Himmel senden wolle. (VAKK, Stahl 1641, 492)

Seega võib arvata, et just lauluraamatu tarbeks on Stahlil või tema kümmeakonnal kaasautoril tulnud kohandada pikemaid fraase väljenduse kompaktsuse huvides tuletisteks ning seda tehes on muu hulgas tuginetud tuntud produktiivsele *lt*-liitelisele adverbitalletusmallile (vt Habicht 2002: 254, 261).

***närisema* 'närima, näkitsema'**

Verbituletise *närisema* muudab omapäraseks verbiliite *-ise* kasutamine deskriptiivse *när*-tüvega seoses:

Münno pattut münd wehka waiwawat/ münno südda münd **nerrisep**/ sest needt ommat ni palju/ kuhdt lih w merre ehres/ doch tahan minna mitte kaxipitte motlema/ ≈ Meine Sünde mich krencken sehr/ Mein Gewissen mich **gnaget**/ Denn jhr sind viel/ Wie Säd am Meer/ Doch wil ich nicht verzagen/ (VAKK, Stahl 1638, 204)

Tegemist on Stahlil HH-s ainukordse tuletisega, mida on võinud vormilise analoogia toel motiveerida *värisema*-tuletis. *värisema* esi- neb vanades tekstides sageli. Võimalik, et Stahl on soovinud selle tuletisega edasi anda *närima*-verbist täpsemat, vähehaaval kestva tegevuse varjundit. Omapärane on selle tuletise puhul seegi, et tegemist on transitiiivse verbiga, kuigi enamasti on deskriptiivsed *ise*-tuletised intransitiivsed. Samal ajal on tuletustüüp avatud ja tüve struktuur CVC tänapäevani selles tuletusmallis kasutusel (Kasik 2013: 92). *ise*-liitelisi omapäraseid verbe leidub Stahlil teostes teisigi, nt *unisema* 'suikuma, uinuma', *murisema* 'mõirgama', *kombisema* 'komistama'.

Et tegemist on teksti vajadusest tingitud üksusega, näitab asjaolu, et seda tuletist ei leidu ei Stahlil *Vocabula*'s ega Gösekeni sõnaraamatus. Wiedemanni sõnaraamatus on *närisema* saksa vasteks hääbitsust

jäljendav *knurren* ‘urisema, korisema’ (Wiedemann 1973 [1893]: 659). Saareste mõistelises sõnaraamatus seda tuletist ei leidu. „Väikese murdesõnastiku” andmetel (VMS II: 124) on see deskriptiivtuletis levinud üksikutes murrakutes üle Eesti, Saaremaalt kuni Setumaani, kuid tähenduseks on häämitsuse väljendamine (‘irisema’ jm), mitte närimisega seotu.

Stahli tekstis on saksa verbi (*g*)*nagen* tavalisem vaste lihtsalt *näri-**ma*, nt

Neñat lessiwat Pörgkus kudt Lambat/ se Surm **nerrip** nemmat/ agkas needt Waat sahwat heckiselt nende pehle wallitzema/ ninck nende wegki sahp erralöpma/ Pörgkus peawat neñat jehma. ≈ Sie ligen in der Helle wie Schaffe/ der Todt **naget** sie/ aber die Frommen werden gar bald vber sie herrschen/ vnd jhr Trotz muß vergehen/ in der Helle müssen sie bleiben. (VAKK, Stahl 1641, 471)

närisema on Stahlil niisiis ainukordne tuletis, mis on tema tekstides tavapärasema *näri-*ma-verbi asemel ühe korra kasutusel võib-olla suurema ekspressiivsuse väljendamise vajaduse tõttu. Tuletise loomisel on võinud analoogiat pakkuda *värisema*-verb.

pöörlik ‘muutlik’

Ehkki omadussõnatuletiste loomisel on Stahl kõige sagedamini kasutanud juba 17. sajandilgi produktiivset *lik*-liidet (vt ka Habicht 2002: 251–252), ei saa ilmselt siiski Stahli autorituletiseks pidada sõna *pöörlik*, mida on ühel korral kasutatud LS-is. Tekstis on sellele vastandatud sõna *ilmapöörmata* ‘muutumatu’.

Semperrast nimmitap Christus sesinnase Rahwo omma Rahwo/ ninck ütlep: Mitte annan minna teile/ kudt se Jlm annap/ se on/ temma ep peap mitte **pöhrlick** olla/ öhe ürrikesse Aja kestma/ palju Waiwa sahtma/ erranis se peap üx nisugkune Rahwo olla/ ke **ilmapöhrmata** on/ ke igkawest kestap/ ke selgke/ puchta/ kindla Röhmo hennesse kahs tohp ≈ Daher nennet Christus diesen Frieden seinen Frieden/ vnd saget: Nicht gebe ich euch/ wie die Welt giebet/ das ist/ er sol nicht **wandelbahr** seyn/ eine kleine Zeit wehren/ viel Vnruhe bey sich haben/ sondern es sol ein solcher Friede seyn/ der **vnwandelbahr** ist/ der ewig wehret/ der eitele/ reine/ gewisse Frewde mitbringet/ (VAKK, Stahl 1649, 559)

Et tegemist on 17. sajandi kirjakeeles pigem haruldase tuletisega, tõendab asjaolu, et seda ei leidu Stahli *Vocabula*’s ega ka Gösekeni sõnaraamatus. Siiski on see olemas Wiedemannil, saksa vasteks *wet-**terwendisch, der sich drehen, wenden (auch bessern) lässt* ‘muutlik,

heitlik' (Wiedemann 1973 [1893]: 856). Korpusetekstides sama sõna rohkem ei esine. Samuti ei ole seda tuletist niisugusel kujul registreeritud eesti murretest, kuid see leidub Saareste mõistelises sõnaraamatus tähenduses 'paika vahetav, püsimatu, paindlik, olude järgi muutlik', nt *pöörlik inimene* (Saareste 1958–1963 II: 958). „Väikeses murdesõnastikus” on Rõuge murrakust registreeritud sama tähendusega *line*-liiteline tuletis *pöördline* 'muutlik', mis võib osutada ka *lik*-tuletise rahvapärasusele (VMS II: 292).

Stahlil saksa sõna *wandelbar* rohkem ei esine, seega pole võimalik midagi öelda muude tõlkevariantide kohta.

Arvestades selle tuletise olemasolu Wiedemanni sõnaraamatus ja Saareste mõistelises sõnaraamatus, võib arvata, et tegemist on haruldase rahvapärase tuletisega, mida Stahl ei ole ise loonud.

saajeldama 'sajatama'

Tegemist on väga haruldase verbiga, mis esineb ühe korra Stahli HH lauluraamatus ja mille kohta ei leidu andmeid üheski muus vana kirjakeele tekstis. Sõna ei sisaldu ka Gösekeni sõnaraamatus ega hiljem Wiedemanni sõnaraamatus.

Hammo on verdenit ut se palck/ sihd t sahto ollet sinna perrale andnut/ eth wihmatel ninda piddi sündima/ palju hend ommat kartnut/ se nuchlusse ommat palju **sahjeltanut**/ nüdt peap tundma/ ke mitte tachtnut usckma/ hebbe ninck kahjo kaks opma. ≈ Furlengst ist schon verdient der Lohn/ bißher hastu geborget/ das es endtlich so würd zugehn/ sich viel haben besorget/ diß Gewitter haben **gewicket** viel/ muß fühlen der nicht glauben wil/ mit schand vnd schaden lehren. (VAKK, Stahl 1637, 118)

Esialgu on lauluraamatus sellel kohal trükitud olnud sõna *kuhlu-tanut*, kuid hiljem ilmunud „Errata des Andern Theils” ütleb, et see tuleks asendada sõnaga *sahjeltanut*. Samuti on saksa vaste algul olnud *gewürcket*, mille põhjal võiks arvata, et tegemist on *wirken*-verbi vormiga, mille tähendustest sobiks sünsesse konteksti üldise tähendusega 'tegema' või 'mõju avaldama'.

Täpselt sellise tuletise kasutuse motiveeritusele ei leidu kahjuks tuge olemasolevatest sõnaraamatutest: seda ei ole Saareste mõistelises sõnaraamatus ega murdesõnastikus. Kuid seda tuletist on võimalik seostada Wiedemannil registreeritud rahvapäraste *saatama-*, *sajatama-*, *sajatelema*-verbidega (Wiedemann 1973 [1893]: 993, 998), mille tähendus 'sajatama' sobib Stahli konteksti, kui arvestada, et esialgu oli selles tekstikohas kasutatud neutraalsemat *kuulutama*-verbi. Sellisel juhul oleks tegemist vaid Stahli omapärase tuletisega, mille ülesan-

deks on tähendust esialgsest ekspressiivsemalt edasi anda. Selline tõlgendus sobib hästi ka saksa tekstis kasutatud verbiga *wicken*. Tegemist on keskajalamsaksa sõnaga, mis tähendab 'ennustama, posima, manama, nõiduma' (*weissagen, beschwören, zaubern*) (Lübben 1888). Tänapäeva (ülem)saksa keeles seda sõna ei kasutata.

Taas leidub sõna *saajeldama* lähemas tekstiümbruses ka muid erandlikke sõnu ning vorme. Järgmises lauses on kasutatud sõna *susi*, mis esineb Stahlil vaid ühe korra (põhjaeestiline *hunt* seevastu koguni 37 korda), lause alguses on *h*-ga algav *hammo* 'ammu', mis esineb sellisena vaid viiel korral, ilma *h*-ta 'alates, kuni' aga 40 korral. Alam-saksa sõna Stahli muidu ülemsaksakeelses tekstis ja mitu ainukordset või haruldast vormi eesti tekstis lubavad oletada, et selle tekstikoha algne tõlge ei pärine Stahlilt eneselt.

***viline* 'vilets, armetu'**

ne-liitelist omadussõnatuletist *viline* on Stahl kasutanud LS-is ühel korral. Silma torkab asjaolu, et jällegi on tegemist haruldase sõna esinemisega sünonüüme rinnastavas ühendis, kus on kõrvuti kasutatud kaht negatiivse tähendusega omadussõnatuletist *hädaline* ja *viline*:

Ninck nisugkusest Ristist ep woip kengkit wabba ollema/ keicke Jnnimeste ello on heddalinne ninck **willine**/ ammo sest pehwast/ kumbal nemmat ilmale tulleswat/ emmis se pehwa/ kumbal nemmat sawhat mattedut se mulda sisse/ ≈ Vnd solches Creutztes kan keiner gefreyet seyn/ Es ist ein Elend **jämmerlich** ding vmb aller Menschen Leben/ von Mutter Leibe an/ bis sie in die Erde begraben werden/ (VAKK, Stahl 1641, 180)

Tuletist *viline* on registreeritud ka eesti murretest, täpsemalt vaid Kihelkonnalt ja Setust. Niisugune hajus piirkondlik esinemus võib osutada sellele, et tegemist on arhailise rahvakeelse tuletisega, mis võis olla haruldane juba Stahli ajaks. Stahl kasutab oma tekstides tunduvalt sagedamini kuju *willits* 'vilets'. Siin vaadeldud *ne*-liiteline omadussõna ei ole siiski sagedane tuletis, nagu osutab ka selle puudumine Stahli *Vocabula*'st. Samuti ei leidu sellist tuletist Gösekeni sõnaraamatus, kus on olemas küll tuletised *willitz* 'vilets' ja isegi *willitzene* 'kurblik, rõhutud' (Kingisepp jt 2010: 711). Wiedemanni sõnaraamatus (1973 [1893]: 1359) on *viline*-tuletise tähenduseks muu hulgas ka 'odav', kuid Stahlil leiduvas tähenduses Wiedemann seda sõna ei esita. Saareste mõistelises sõnaraamatus on adjektiiv *viline* puhul korratud Wiedemanni andmeid ning lisatud ka Stahli tekstinäide, mis kõik ilmestavad tähendust 'odav, vilets' (Saareste 1958–1963 II: 1263).

Kontekstist tingituna on Stahlil siin rinnastatud kaks *ne*-lõpulist sünonüümi, *hädaline* ja *viline*, mis võimaldavad lausesisu ekspressiivsemalt väljendada. *ne*-liitelisi adjektiive on Stahlil tekstides palju, neist omapäraseid ja osalt teksti vajadustest lähtuvad on nt tuletised *ennene* 'endine', *madune*, *põrguhauane*.

Võib arvata, et Stahl on siin kasutanud rahvakeeles olemas olnud arhailist tuletist, mille kuulumises tema autorileksikoni võib üksiku esinemiskorra ja sünonüümsete variantide olemasolu põhjal otsustades pigem kahelda.

4. Kokkuvõte

Siinses Stahlil haruldaste sõnade käsitluses lähtuti eeldusest, et tänapäeva eesti keeles tundmatud *hapax*'id võimaldavad analüüsida autori tekstide haruldasimat ainet, mis on esile kerkinud alles pärast tekstide lõplikku lemmatiseerimist. Seda tüüpi sõnavara kasutamine on tihti motiveeritud tõkelise konteksti vajadusest, nt sarnase tähenduse ja vormiga üksuste rinnastamise tarbest stiililiselt nõudlikus religioosses tekstis. Vaadeldud sõnade eripärase autorileksika hulka kuulumist oli võimalik tinglikult hinnata nende üksuste Stahlil enese grammatika sõnastikus sisaldumise, sünonüümide kasutuse ning üldise tekstisageduse alusel. Stahlil haruldase sõnavara võimaliku rahvakeelsuse üle otsustati sõna hilisemates korpusetekstides, Wiedemanni sõnaraamatus, Saareste mõistelises sõnaraamatus ja murdekeeles esinemise põhjal.

Eraldi käsitleti tüvisõnu ja tuletisi. Enamik tüvisõnu olid arhailised rahvakeelsed sõnad, nt *mader*, *magu*, *nuri*, mis ei pruukinud siiski kuuluda Stahlil autorileksikoni. Mõne harulduse puhul, nt *asti*, *hiljas*, mida oli kasutatud kontekstis, kus leidis muidki eripäraseid keelen-deid, võis oletada tekstikoha pärinemist mõnest teisest (varasemast) allikast. Siinse materjali põhjal ei ole need oletused siiski veel kontrollitavad ja vajavad edaspidi täpsemat uurimist. Enamik haruldastest tuletistest oli moodustatud teksti vajadusi silmas pidades ja produktiivseid tuletusmalle järgides, nt *nägulikult*, *pöörlik*, *viline*. Just tuletiste puhul võib näha ka naabrussõnade analoogia mõju üksuse struktuurile ning kirikukeele traditsiooni kujunemist, näiteks peegeldavad seda omadussõnatuletised *järgne* ja *viline*. Saksa keele kaudne eeskugu artiklis käsitletud *hapax*'ite puhul silma ei torganud, sest tõkelane siin käsitletud üksuste hulgas ei leidunud.

Hapax'ite esinemust jälgides püüti välja selgitada ka see, kas mõnes teoses või selle osas leidub teistega võrreldes rohkem sõnahruldusi. Siinse võrdlemisi juhusliku sõnavaliku juures jäi silma haruldaste

tüvisõnade mõnevõrra sagedasem esinemine Jesaja raamatu tekstides, mis võib osutada nende pärinemisele mõnelt teiselt, ilmselt lõuna-eestiliste mõjutustega autorilt. Ehkki *hapax*'eid leidub Stahli teoste kõigis osades, torkas siinse valiku puhul silma ka haruldaste tuletiste suurem esindatus HH 2. osana ilmunud lauluraamatus, kus oli kasutusel näiteks väga haruldane tuletis *saajeldama* ja produktiivse malli järgi loodud *nägulikult*. See ei ole üllatav, sest lauluraamatu tõlkimisel oli Stahliil kümnekond kaasautorit, kelle leksikaalne eripära võis sedakaudu mõjule pääseda.

Stahli haruldase sõnavaraga seotu vajaks edaspidi täpsemat tekstikeskset uurimist, sest siinsed kokkusattumused võivad osutada juhuslikuks, kuna materjali valikul lähtuti seekord vaid kõige haruldasematest, tekstides üks kord esinenud sõnadest. Sõnavaraharulduste laiem vaatlus võiks tuua Stahli leksikaalse eripära üldpilti suuremat selgust.

Adress:

Külli Habicht, Külli Prillop
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2, 51014 Tartu
E-post: kulli.habicht@ut.ee, kulli.prillop@ut.ee

Kirjandus

- Ariste, Paul (1981) *Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega.* (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised, 14.) Tallinn: Valgus.
- Ariste, Paul (2012) „Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles”. *Sõnalaenuõbu*, 73–120. (Eesti mõttelugu, 93.) Koost. Peeter Olesk. Tartu: Ilmamaa.
- Baker, Paul, Andrew Hardie, Tony McEneri (2006) *A glossary of corpus linguistics.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Duden 2003 = *Deutsches Universalwörterbuch.* 5., überarb. Aufl. Dudenredaktion, Hg. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat I–V, 1–24* (1994–2013). Toim. Ellen Niit, Anu Haak, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Gutslaff, Johannes (1998 [1648]) *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest.* Tlk., koost., Marju Lepajõe, toim. Jaak Peebo. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 10.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Göseken, Heinrich (1660) *Manuctio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache.* Reval / Gedruckt und verlegt von Adolph Simon / Gymnasij Buchdr. Saadaval internetis
<<http://www2.kirmus.ee/graf/index.php?ID=243>>. Vaadatud 22.08.2013.

- Habicht, Külli (2001) „Sõnaleide Heinrich Stahli teostest”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* (Tallinn) 46 (2000), 161–182.
- Habicht, Külli (2002) „Pilguheit peaaegu nelja sajandi tagusele sõnatuletusele. Heinrich Stahli omapäraseid tuletised”. *Keel ja Kirjandus* 45, 4, 246–261.
- Habicht, Külli, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop (2000) *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 12.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Häkkinen, Kaisa (2011) *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. 5. painos. Helsinki: WSOY.
- Kasik, Reet (2013) *Komplekssete sõnade struktuur*. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid, 3.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Kikas, Kristel (2002) *Mida sisaldab Heinrich Stahli Vocabula?* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 21.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Kingisepp, Valve-Liivi, Külli Habicht, Külli Prillop (2002) *Joachim Rossihniuse kirikumanaalide leksika*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 22.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau (2010) *Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Lübben, August (1888) *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Norden und Leipzig: Diedr. Soltau's Verlag.
- Metsmägi, Iris, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar (2012) *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Planetmath = Zipf's Law. Saadaval internetis <<http://www.planetmath.org>>. Vaadatud 10.09.2013.
- Prillop, Külli (2004) „Kuidas märksõnastada vanu eestikeelseid tekste”. *Keel ja Kirjandus* 47, 2, 90–99.
- Saareste, Andrus (1958–1963) *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV* (Indeks: Uppsala, 1979). Stockholm: Vaba Eesti.
- Sorell, Joseph C. (2012) „Zipf's Law and vocabulary”. In Carol A. Chapelle, ed. *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, 6281–6286. Malden, MA: Wiley-Blackwell. Saadaval internetis <www.academia.edu/550703/Zipfs_Law_and_Vocabulary>. Vaadatud 16.09.2013.
- Tuldava, Juhan (1977) „Sagedussõnastik leksikostatistilise uurimise objektina”. *Töid keelestatistika alalt* 2, 141–169. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 413.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- VKS 1 = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* 1 (1985). (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja, 33.) Päätoim. Esko Koivusalo. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus.
- VMS I = *Väike murdesõnastik I* (1982). Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.
- VMS II = *Väike murdesõnastik II* (1989). Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.

Wiedemann, Ferdinand Johann (1973 [1893]) *Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Eestisaksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Abstract. Külli Habicht and Külli Prillop: Rare words from the works of Heinrich Stahl. The article takes a look at 8 stem words and 7 derivations used in the works of Heinrich Stahl, the 17th century translator of religious texts and shaper of language norms. The stem words and derivations discussed in the article (1) only occur once in his texts, (2) first appear in Literary North-Estonian in Stahl's texts, (3) are not used in Modern Estonian in the same form and/or meaning, (4) are not direct loans from (Low) German. These lexemes reveal the peculiarity of the lexicon of Stahl's works. Because of their rarity, the lemmatising of such units while coding the corpus of Stahl's texts has been problematic. These archaic words are not transparent in stem, form or meaning in Modern Estonian. The lexical stems discussed in the article reflect an archaic layer of the lexicon which is mostly vernacular and may partly originate in earlier, pre-Stahl sources. Derivations, in addition to revealing archaic lexicon, also reveal the mechanisms of how Stahl used productive derivation or analogy patterns depending on the demands of the text.

Keywords: Old Literary Estonian, Heinrich Stahl, *hapax legomenon*, archaic vocabulary, derivation